

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р ЧАВДАР МИЛЧЕВ МЛАДЕНОВ – НИГГГ-БАН
(член на Научно жури утвърдено със Заповед на Директора на
НИГГГ Заповед № 01-44/22.03.2021 г.)

Научна област – 4. Природни науки, математика и информатика.
Професионално направление - 4.4. Науки за Земята
(„Икономическа и социална география“)
Департамент „География“
Секция „Икономическа и социална география“

Тема:

КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА ЗА ПОСТИГАНЕ НА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ПЛАНИНСКИТЕ РАЙОНИ

МАРИЯНА СТОЯНОВА СУЛТАНОВА

Докторант на самостоятелна форма на обучение

1. ДАННИ ЗА ДОКТОРАНТА.

Докторантката на самостоятелна форма на обучени Марияна Стоянова Султанова е родена през 1958 г. Магистър по специалност „География“, от ГГФ на СУ „Св. Кл. Охридски“ - 1982 г. Работила е като преподавател в различни училища в София и чужбина. Работи като главен експерт по география и икономика към ЦОПУО. Участвала е в редица проекти свързани с обучението по география и съставянето на учебници и ръководства.

2. ДАННИ ДА ДОКТОРАНТУРАТА.

Зачислена е като докторант на самостоятелна форма на обучение към Секция „Икономическа и социална география“ на НИГГГ със заповед на Директора № 01-129/30.07.2020. Отчислена е със Заповед на Директора № 01-09/22.01.2021. Представени са всички данни и документи за образователния процес. Дисертационния труд е обсъден и насочен за

защита на разширен съвет на Департамент „География“ при НИГГГ. Предоставените документи по процедурата отговарят на Закона за развитие на академичния състав и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в НИГГГ.

3. ДАННИ ЗА ДИСЕРТАЦИЯТА И АВТОРЕФЕРАТА.

През последните години, актуални стават управленските подходи за организацията на територията в оценъчните комплексни икономогеографски изследвания. Планинските райони са от важно значение за развитието на страната, поради което поставянето и решаването на проблемите за устойчивото им развитие имат важно теоретично и практическо значение. В тях са съсредоточени значителни природни ресурси, населени места, социално-икономически, инфраструктурни и други потенциали на страната. От друга страна те са засегнати от нерационално природоползване, екологични нарушения и неблагоприятни демографски процеси. Това изисква планиране, програмиране и реализиране на последователни и целенасочени национални политики, чрез общите политики на ЕС за устойчиво развитие и укрепване на планинските райони с цел подобряване на конкурентоспособността и превръщането им в привлекателна среда за живот. Това прави дисертационния труд актуален и значим.

Дисертационният труд е структуриран в 5 глави. Обемът на дисертацията е от 323 стр., 50 фигури, 35 таблици и 15 приложения. Използвани са 303 литературни, статистически, електронни източници и нормативни документи (108 на кирилица, 195 на латиница). Този обем надхвърля изискванията за подобен род научни изследвания. Дисертационния труд е съобразен с всички изисквания на Закона „За условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности“ и правилниците за приложението му.

Структурата на дисертационния труд отговаря на темата и в достатъчна степен осветлява изследвания проблем – създаване на концептуална рамка за устойчиво развитие на планински район. Спазени са основните изисквания към един дисертационен труд – формулирани цел и задачи, актуалност и изученост на проблема, анализ на състоянието и тенденциите и заключение. Емпиричната част на изследването се базира на

направена анкета в Смоленска област. Във връзка с темата на дисертационния труд са представени 4 публикации. Авторефератът е изгoten според изискванията и отразява същността на дисертационния труд. Дисертационният труд от научна и приложна гледна точка е актуален защото планинските територии обхващат голяма част от страната, като в тях са съсредоточени природните ресурси, много селища, разнообразна инфраструктура и туристически потенциали, както и разнообразна демографската ситуация. В дисертацията е приложен концептуалния подход, който се прилага, като инструмент чрез който да се реализиране и адаптиране на различни политики за развитие, с цел оптимално и балансирано развитие. От географска гледна точка в научно и управленско отношение проблемите на планинските територии не са достатъчно проучени, което прави този дисертационен труд полезен за теорията и практиката.

Обект на изследване в дисертационния труд са планинските райони в ЕС, в държавите от ЕИО и в частност в България (област Смолян). Смоленска област е разнообразна в природно, демографско и стопанско отношение и е представителна за страната, като планинска територия.

Предмет на изследването са на анализ и оценка на подходите за постигане на устойчиво развитие и съществуващите модели на устойчиво управление в планинските райони на ЕС и други европейски планински държави. Устойчивото развитие е възприето като балансирано развитие между екология и икономически растеж, което да доведе до по-високо качество на живот на населението в планинските райони.

Поставената основна цел в дисертационния труд – да се направи концептуална рамка за устойчиво развитие на планински район, отговаря на заглавието на дисертационния труд.

За реализирането на целта са формулирани 7 задачи, които са достатъчни за разработване на дисертационния труд. Те са достатъчни за изпълнение на поставената цел. Избраният методически подход за решаването на задачите е подходящ. Използваните методика и методи за изследване позволяват да се реализират поставените цели и задачи – комплексния географски и системния подход, социологически методи, контент анализ и други. Информацията е базирана на нормативната база, анкетни проучвания и резултати от научни изследвания.

Обоснована е хипотезата, че подходите за постигане на устойчивото развитие в планински район (на примера на Смолянска област) и

съществащия го модел на управление са ориентирани съответно към икономическо благодеенствие и високо качество на живота и се реализират посредством централизирания (йерархичен) модел на управление.

В увода е разгледана актуалността на изследвания проблем. Обоснована е необходимостта от научно изследване на успешните политики за постигане на устойчиво развитие на планинските райони. Тук са формулирани обекта, предмета, целите и задачите.

Първа глава „Теоретико-методически основи при изследването на планинските територии и тяхното устойчиво развитие“ се състои от 3 подглави. В нея се акцентира върху понятийния апарат, което по същество е теоретичната част на изследването. Тук е застъпено схващането за многоаспектно разбиране на понятието „планина“ и всички негови производни и очертаването на планинските територии е необходимо условие за избор на подходи и политики за устойчивото им развитие.

В подглавата „Преглед на литературата, отнасяща се за дефиниране на понятията „планина“ (планинска територия), „планински район“ и „концептуална рамка“ се анализира основополагащото понятие в дисертационния труд – „планински район“. Правилно е подчертана самобитността е специфичността на планинските територии и необходимостта от съвременното им администриране.

Анализирани са различни дефиниции на понятията понятието „планина“, „планинска територия/среда“ и „планински район“, „планински регион“. Тяхното използване зависи от целите на съответните изследвания, но често се използват като синоними, като различията се коренят при определяне на териториалният им обхват, а не в същността им. Правилно е подчертано, че в съвременните условия и политиките провеждани от ЕС изискват дефиниране на същността и обхвата на такива територии с цел подпомагане за развитието на разнообразни стопански дейности и използване по-ефективно на потенциала и ресурсите им.

От направения литературен анализ се вижда, че докторантката много добре познава основните виждания за понятието „планински район“. Добре би било по-ясно да се определи, кое понятие е най-подходящо за изследването. Докторантката не е формулирала какво ще се разбира под понятието планински район в дисертационния труд.

Разгледано е и другото основополагащо понятие – „концептуална рамка“, като аналитичен и организиращ инструмент. Показана е логиката и последователността при разработване на концептуална рамка.

Във втората подглава „Източници на информация“ са посочени, че те ще се осигурят от нормативната база (Регламенти, Директиви, Доклади на ЕС, и секторните политики), анкети (за изследване на нагласите на мислене и поведение на управляващите за избора и реализацията политики за УР в планинските райони и бариерите тяхната реализация) и научни изследвания по проблематиката.

В третата подглава „Подходи и методи на изследването“ е показан инструментариума използван в изследването.

Втора глава от дисертационния труд „Сравнителен анализ на програмите и нормативните документите на ЕС и България и еволюция на методиките за очертаване на планинските територии (райони)“ се състои от 2 подглави. В първата се разглеждат програмите и нормативните документите на ЕС, а във втората тези в България. Подробно са разгледани различните методики за делимитизация на обхвата на планинските територии. Те са анализирани, като са изведени проблемите, които възникват при прилагането на една или друга методика за типология. Установена е приемственост и непрекъснато усъвършенстване в разработените методики, както и терминологична проляна от „планински територии“ на „планински райони“ поради преминаване към границите на териториалните единици от ниво NUT 3. Съвсем точно е възприето схващането, че планинският район е природна, социално-икономическа и културна даденост, в който има дисбаланси, произтичащи от надморската височина и други природни особености отразяващи се на социално-икономическото и развитие. Проблемни при дефинирането на планинските райони са не толкова критериите, а по-скоро тяхното комбиниране и съчетаване. Правилен е изводът, че планинските райони/територии в ЕС не са хомогенни, поради което те трудно могат да се използват като отправна точка при създаването на специфични регионални програми за устойчиво развитие.

Във втората подглава се разглежда практиката за очертаване на планинските територии в България и как се е променяла методиката за очертаване на техните граници от края на ХХ век до наши дни. Правилно е посочено, че критериите и показателите за определяне на планинските райони, са зависили от целите на нормативните документи ориентирани към регионалното развитие и/или други цели за други политики. Отчетени са трудностите свързани с уеднаквяване на понятията „планински територии“ и „планински райони“. Обърнато е внимание на проблемите от

несъответствието между административно-териториалните единици и планинските територии, но не е взето отношение относно ивицестият характер на планините в страната при определяне на планинските райони. Подчертано е, че няма специални нормативни документи за подкрепа на планинските райони, а те се включват като части в различни политики на програмните периоди. Според мен тук трябваше да се вземе критично отношение спрямо НКРП на България (2013-2025). Ако се погледне фиг. 15 ще се види, че поради формализма, са изключени териториите на Източна Стара планина, Странджа и Сакар.

В тази глава уместно би било да се предложи вижданията на авторката какво да се възприема като планински район на съответното административно териториално равнище (област, община).

В тази глава на дисертационния труд докторантката показва познания за прилаганите методологии за определяне на планинските територии райони.

Третата глава „Развитие на идеята за регионализма и управление на териториалната система в контекста на планинските територии (райони)“ се състои от 4 подглави. Според мен тази глава може да бъде съставна част в уводните части на другите глави. Много подробно е разгледана идеята за регионализма, като се набляга на многоаспектността и интерпретация му, като икономическа, политико административна и културна управленска платформа. Той може да се използва като инструмент за провеждане на политики за въздействие на определени територии (напр. планинските системи).

За управлението на териториалните системи правилно се посочва, че идеята за по-тясно сътрудничество и възможности за взаимодействия между отделните регионални институции е с голям потенциал. Това се доказва от опитите за обединяване на някои аспекти на многостраничните договори за околна среда в глобален план и прилагането им и на регионално равнище. Правилно е отбелязано, че общината се явява основна структурна единица в регионалното развитие и е активен управляващ субект. По отношение на водещите актори при създаването на регионалните политики освен органите за управление и свързаните с него процеси на децентрализация участие трябва да взимат местния бизнес и НПО-тата.

В третата подглава се анализират макрорегионалните политики на ЕС като инструмент за интегриране на територии в рамките на

кохезионната политика. Вниманието е насочено към трансграничият регионализъм и по-специално към функционално откъснати и проблемни райони каквито в голямата си част са планинските райони. Това е обвързано с международни проекти, като за пример се дава Алпийската конвенция която може да се използва за модел идеята при създаването на Родопската Конвенция.

В четвъртата подглава се анализира регионализма в България, политиката за регионалното развитие, институционална структура и нормативната база. Основният извод от това е, че е необходимо е да се оптимизира и опрости сложната и тромава институционална и нормативна уредба е цел да се улеснят потенциалните участници в регионалната политика. Подчертана е необходимостта от баланс между централизацията и децентрализацията при управлението на територията. Установено е забавяне на процеса на синхронизация на законовата основа за регионално развитие. Съществуващите райони за планиране към момента не могат да осигурят достатъчно самостоятелно управление и развитие на територията, като провежданите политики. Това означава, че провежданите политики за регионално развитие у нас в европейски контекст водят до поляризация между европейските райони.

Може би в тази глава трябва да се вземе отношение относно необходими промени в законодателството и необходимостта от ново административно-териториално делене.

В четвърта глава „Устойчиво развитие (УР) в планинските територии“ се състои от 2 подглави, в които се разглеждат приоритетите и управленските модели за постигане на устойчиво развитие. Правилно е казано, че устойчивото развитие не може да бъде постигнато без управление, което е нормативно и изиска колективни действия. Акцентира се върху 2 аспекта на устойчивото развитие – екологичен и благосъстояние. Тук е предложено виждане за канцептуална рамка, която дава възможности за анализ на управлението и съответните управленски решения в планинските райони. Тази рамка предоставя възможности за проследяване еволюцията при различните модели на управление, създаване на банка от модели за управление и вземани управленски решения, мониторинг на управлението на устойчивото развитие с цел идентифициране на удачните и неудачните решения, начините и средствата за управление и перспективите.

Във втората подглава се разглеждат работещите подходи и политики за устойчиво развитие и управлениски модели за осъществяването им от микрорегионално до макрорегионално равнище. Анализирани и систематизирани са добрите практики и политики на Швейцарския модел и Алпийската конвенция. Според мен е правилно да се утвърждава подхода на управление от ниско таксономично ниво „отдолу нагоре“, което дава възможност за успешни политики с дълготраен и устойчив ефект. Положителните въздействия могат да се считат като резултат от целенасочена държавна политика, подплатена и съпроводена с инвестиционна политика, ориентирана към планинските райони, която законодателно еволюира съобразно променените конкретни обстоятелства, както в планинските територии, така свързаните с тях припланински територии. Многоаспектността на устойчивото развитие се подкрепя от факта, че в Алпийската конвенция се залага разработване на протоколи в 12 области.

Пета глава „Създаване на концептуална рамка за постигане на УР в планински район“ се състои от 5 подглави. Тази глава е същността на научното изследване и обхваща над 110 стр. от дисертационния труд.

В първата подглава се анализира формирането на държавата и изясняване на нейните функции е провеждани политики във времето и пространството. Националната държава има йерархична управленска структура и разпределение на компетентности, чрез които правителството контролира своята правна, икономическа и административна власт върху цялата държавна територия. Това може да послужи като модел за формиране и пътища за развитие и функциониране на планински териториални системи от различен таксономичен ранг, както и на формиране на макрорегиони на базата на общи природногеографски характеристики и общо историческо развитие.

Втората подглава „Изследване на нагласите и моделите на поведение на населението в област Смолян за постигане на УР в планински район“ се базира на анкетно проучване с 49 въпроса. Хипотезата е, че хората предприемат действия, които са устойчиви без да го наричат „устойчиво развитие“. Чрез анкетата се проучват - пречките които възникват при реализиране на концепцията за УР, как общността от един планински район (на ниво област) я възприемат и какви съответните действия е необходимо да се предприемат за реализацијата ѝ. Анкетата позволява да се покажат барierите, възникващи при реализацијата на УР в Областна

стратегия за развитие на област Смолян за 2014-2025. Направена е демографска и образователна характеристика на анкетираните лица. Резултатите от анкетата са свързани с 4-те формулирани хипотези. Устойчивото развитие се разбира предимно като опазване на околната среда, а икономиката отива на втори план. От това следва, че хората трябва да са информирани за взаимосвързаността на социалните, екологичните и икономически области във времето и пространството от една страна и от информация за индивидуалните ползи, последиците от устойчивото поведение и примери за конкретни действия от друга. Поведението на хората показва, че те не действат устойчиво и се ръководят от съображения за качество и разходи. Те припознават водещата роля на държавата при реализирането на политиките за устойчиво развитие.

В тази подглава на дисертационния труд докторантката потвърждава, възможностите си да прави аналитични анализи на използваниите показатели, да интерпретира емпиричния материал.

В третата подглава „Изследване на нагласите и моделите на поведение на представители на общинската управа в област Смолян и някои планински общини в Пазарджишката област“ се проучва мнението на управляващите за политиките за устойчиво развитие в техните общини, чрез дълбочинни интервюта. Те са свързани с основните приоритети за развитие пред общината, кои от тях са свързани с устойчивото развитие, има ли ефект от програмите, кои от дейностите са ориентирани към устойчиво развитие и имат ли участие в местни инициативни групи и какви са ползите от това участие. Установено е сходството в мисленето на управляващите с това на населението за устойчивото развитие. Само в община Смолян на областта има план за устойчиво развитие - „Устойчив Модел на Развитие за Зелените Планински Зони“. Устойчивото развитие се разбира като достигане на заложените икономически и социални приоритети в общинските планове за развитие. Правилно е отчетено, че централизираният модел на управление не предоставя възможност за продължаване на стартирали вече практики, които да се утвърдят и да се превърнат в политики за устойчиво развитие.

Четвъртата подглава „Тенденции в позиционирането на ЕС, България и област Смолян в концептуалната рамка за устойчиво териториално развитие“ се изследва устойчивото развитие, заложено в различните досегашни стратегии на България. Установено е преобладаването на модела, който е ориентиран към социално благосъстояние чрез

централизирано на държавно равнище управление. Целите на устойчивото развитие са специфични в различните дейности и проекти за съответните йерархични нива. Отбелоязано е, че България няма разработена цялостна програма за устойчиво развитие. При прилагането на концептуалната рамка за управление се вижда, че ЕС няма ясна цялостната визия за политиките по отношение на устойчивото развитие. Точна е критиката, че различните политики са поставени в нишата на "устойчивостта", за да имат външен, формален успех особено що с отнася до проекти по евро фондовете. Разумно е предложението устойчивото развитие да не е самоцел, а принцип който да ръководи действията и да се заложи в съществуващите и новите политики следва да вземат предвид трите стълба на устойчивото развитие - социалните, екологичните и икономическите проблеми.

В петата подглава „Развитие на концептуална рамка за УР на планински район“ се предлага концептуалната рамка да стане триизмерна – приоритети, типове управление и териториално/функционално ниво. Третото измерение се характеризира прилагането на дадена политика като интегрирано териториално ориентирано или имплицитно функционално ориентирано. Тази подглава има незавършен вид.

В петата глава на дисертационния труд докторантката потвърждава, възможностите си да прави аналитични анализи на използваните теоретични концепции и да интерпретира емпиричния материал.

В заключението се обобщават резултатите от изследването. То дава добра представа за свършената работа в дисертационния труд. В някои части се преразказва част от свършената работа. Много добре е обоснована необходимостта на устойчивото развитие на планинските райони, като за целта може да се използва концептуална рамка в която да се използват различни инструменти за планиране, програмиране и управление на политиките за развитие. За създаване на работещи политики за устойчиво развитие е изследван начин на мислене и поведение на населението и управляващи от област Смолян. Анкетите доказват, че хората искат устойчивост, но поведенческите им действия и модели все още не са устойчиви, като се ръководят от съображения за качество и разходи. Все още се предпочита правителството да е активната страна и да предприема действия за реализиране на политиката за устойчиво развитие.

Правилно се отбелоязано, че създаването на условия на институционално ниво за развитието на стопанските дейности в

планинските райони, оползотворяването на съществуващия потенциал на местно ниво и подкрепата на местните общности и предприемачеството, са част от възможностите за реализиране на концепцията за устойчиво развитие.

Към дисертационния труд могат да се направят някои бележки:

1. Има частична необвързаност между отделните глави, като 3-та и 4-та могат да влезнат, като съставни логични части в другите глави;
2. Прекалено подробно са разгледани редица нормативни документи;
3. Не показано как да се приложат резултатите в практиката;
4. За да придобие дисертационни труд по-завършен вид би било удачно да се откроят приоритетите и дадат препоръки относно приложимостта на разработената концептуална рамка в практиката.

Приложеният списък от научно-теоретични приноси отговарят на направените анализи. Някои от предложените научно-приложни приносни може да се преформулират с цел избягване на смислови повторения.

Към дисертационния труд са приложени 4 публикации по темата.

В дисертационния труд е обработен огромен по обем емпиричен материал, който е систематизиран и коректно интерпретиран.

Основните приноси в дисертационния труд обогатяват съществуващите знания и имат научен и приложен характер.

Най-общо научните достойнства на дисертационния труд са:

- достатъчно пълно и точно от научно-познавателна гледна точка е изяснен използвания понятийно-терминологичния апарат – планински район;
- систематизирани и анализирани са европейските и националните нормативни документи и значението за управление на устойчивото развитие на планинските райони в България;
- приложени са съвременни анкетни методи;
- направени са специфични описания и анализи на различни национални и европейски нормативни документи;
- от получените обективни резултати на приложената методика за концептуална рамка следва дедуктивния извод, че е необходим нов подход в разработването и прилагането на политики и мерки за развитие на планинските райони;
- добре са разработени графичните материали.

Дисертационния труд и направените публикации са самостоятелно дело на докторанта.

Заключение: Представеният дисертационен труд е актуален, дисертабилен и в завършен вид. Докторантката показва необходимите знания и умения за успешна самостоятелна научна работа, като използва съвременни научноизследователски методи. От направения анализ и получените резултати в дисертационния труд се вижда, че формулираната цел е успешно изпълнена. Независимо от направените бележки, основавайки се на горепосочените научни приноси и достойнства предлагам на Научното жури да присъди на Марияна Стоянова Султанова научно-образователната степен доктор по научната специалност „Икономическа и социална география”.

София, 27.04.2021 г.

Рецензент:

(Проф. д-р Ч. Младенов)